

УДК 82

*Ольга Філіпенко,
викладач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій
(м. Одеса, Україна)*

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ ФЕНОМЕНУ НАУКОВО-ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ МИНУЛОГО В РЕЦЕПЦІЇ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Останнім часом різноманітний матеріал літературної спадщини Докії Гуменної цікавить читачів, літературознавців. Це говорить про творчу самобутність та індивідуальну концепцію письменниці.

Твори Докії Гуменної про давнину виокремлюються в цілу домінують художньої творчості письменниці. Подана робота просліджує у світогляді Докії Гуменної синтез буття українського народу в його історичному, соціокультурному, фольклорному, символічному вимірах. Виявляється міфологічно-архетипний тип мислення письменниці.

Ключові слова: *світогляд, міфологічно-архетипний чинник, міфологема фольклор, трипільська культура.*

В последнее время разнообразный материал литературного наследия Докии Гуменной интересует читателей, литературоведов. Это говорит о творческой самобытности и индивидуальной концепции писательницы.

Произведения Докии Гуменной о прошлом выделяются в целую доминанту художественного творчества писательницы. Даная работа прослеживает в мировоззрении Докии Гуменной синтез бытия украинского народа в его историческом, социокультурном, фольклорном, символическом измерениях. Проявляется мифологическо-архетипный тип мышления писательницы.

Ключевые слова: мировоззрение, мифологическо -архетипный фактор, мифологема, фольклор, трипольская культура.

Lost time the different material Dokya Humennaya's literature legacy takes an interest of readings and specialists in literature. It is said about creative distinctive and individual conception of the author.

The works of Dokya Humennaya about past times are distinguished in the whole dominante of writer's art creative work. This work observes synthesis of Ukraiman people being in their historical, social-cultural, folk and symbolize dimensions through Dokya Humennaya's world outlook. It is shown the myphological and archetypical method writer's mentality.

Key words: ideology, myphological and archetypical factor, mythology, folklore, culture Tripoli.

Феномен Докії Гуменної – явище багатоаспектне і різнопланове, явище, яке еволюціонувало й тривало в українській культурі і літературі впродовж близько семи десятиліть. Навіть із хронологічного погляду, він є категорією неодномірною, специфіка розвитку якої вивчається за умови зосередження уваги одночасно на кількох ключових для різних періодів творчості письменниці світоглядних домінантах та пріоритетах поетичного мислення.

Ідеться про феномен творчої особистості самої авторки, а також про весь комплекс проблем, який становить основу її творчої й світоглядної стратегії. Слід окремо розглянути форми втілення цих світоглядних концептів у поезиці її творчості.

Постать Докії Гуменної не могла не привернути до себе уваги вчених, літературознавців України та діаспори. Серед численних праць Г. Костюка, знавця літератури, присвячених дослідженню життя й творчості українських письменників, особливе місце займають його розвідки й статті про Докію Гуменну. Понад сорок років Г. Костюк слідував за літературною творчістю письменниці.

Найфундаментальніша праця Г. Костюка про Докію Гуменну опублікована 1983 року в збірнику «У світі ідей і образів: Вибране: Критичні та історико-літературні роздуми: 1930–1980» (Нью-Йорк). Деякі розділи із зазначеної праці можна знайти у журналі «Сучасність» (1983). Велика цінність статті полягає в тому, що тут докладно подані біографічні відомості про Докію Гуменну та історію літературного і політичного життя України 20–30 рр. Г. Костюк відзначав: «Докія Гуменна не тільки жила,

але й активно втручалася і творчо осмислювала і людей, і події на різних перехрестях своєї бурхливої доби» [2, с. 312].

Літературознавець П. Сорока у 2003 році видає монографічне дослідження «Докія Гуменна. Літературний портрет, присвячене письменниці. Це була «спроба першого ширшого прочитання і критичного перегляду усього доробку письменниці із застосуванням системного аналізу [4, с. 4], – зазначається в передмові до книги.

Слід виокремити дисертаційні дослідження: О. Коломієць «Проза Докії Гуменної (Проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості)»; Т. Николук «Інтелектуальний інтертекст прози Докії Гуменної»; В. Родигіна «Мемуаристика Докії Гуменної: інтерпретація української ідентичності в літературі та культурі».

У всіх вищезазначених працях є низка цікавих тверджень і спостережень, але автори не звернули увагу на творчість Докії Гуменної через синтетичне осягнення буття українського народу в його історичному, соціокультурному, фольклорному та символічному вимірах. Основою такого синтезу є особливий міфологічно-архетипний тип мислення письменниці, тип її наукових зацікавлень, що внаслідок органічного поєднання виокремилися в цілісну архетипно-міфологічну домінанту художньої творчості. Це твердження є базовим для розуміння феномену Докії Гуменної у контексті культури ХХ ст.

Відповідно, метою цієї роботи є студіювання передумов появи феномену науково-художнього осмислення Докії Гуменної на підставі архетипно-символічних образів письменниці.

Упродовж усього ХІХ століття українська, втім так само як і інші європейські культури, переживала період безпрецедентного відродження інтересу до витоків національної духовності. На хвилі такого зацікавлення зростає інтерес до національної історії, традицій, звичаїв, до фольклорних обрядів, загальної матеріальної культури народу. Процес націєтворення, що розпочався в Європі, під час доби національно-визвольних рухів кінця ХVІІІ – І пол. ХІХ ст. зумовлював як науковий, так і художній інтерес до всіх без винятку констант національної свідомості та буття. Цей загальний рух, який не оминув і фундаторів нової української художньої та наукової думки. І. Куліш, М. Костомаров, Т. Шевченко були не лише поетами, письменниками, або вченими, а органічно сполучали різні функціональні типи осмислення українства у своєму світогляді й поезиці. Історичне минуле, фольклор та власна інтерпретація буття нації в художніх формах органічно сполучались у їхніх творчих феноменах у одне ціле, становили концептуальну єдність. Питання: «Хто ми, чийх батьків діти?» розглядалося як таке, що потребує негайної науково й художньо достовірної відповіді. Це було не творення міфу, а швидше – прочитання минулого й сьогодення в ідеальній семіотичній площині, якою є художня творчість.

В українській ситуації, на відміну від схожого становища в культурі інших європейських народів, питань і невіднайдених відповідей було

набагато більше, адже процес національної, ментальної самоідентифікації ще був попереду, а саме поняття «Україна», як і українська тисячолітня самодостатня культура, українська мова були не лише офіційно забороненими, але й ще не сприймалися так званою інтелектуальною елітою суспільства.

XX століття стало добою радикалізації не лише суспільних течій, але й добою помітного поживлення всеосяжного осмислення феномену української культури, її минулого та сьогодення, у якому інтелектуальна еліта нації намагалась знайти відповіді на питання майбутнього. Саме в цьому напрямку, ще до утворення ВУАН, працювало Наукове Товариство імені Т. Шевченка, а потім – власне ВУАН, численні науковці, письменники й просвітителі, такі як Б. Грінченко, які універсально сполучали в своїй творчості різні типи вивчення національно-культурного феномену українства.

Таке вивчення, проте, не мало б ніякої перспективи, якби не спиралось на значні відкриття в сфері загальної гуманітаристики, поява яких також припала на початок XX ст. Мова йде перш за все про унікальне відкриття В. Хвойкою феномену Трипільської культури. Саме це відкриття дало змогу говорити про одвічну кількатисячолітню історію національної культури, спираючись на потужну доказову базу матеріального характеру, питати й знаходити типологічні сходження між археологічними відкриттями Трипілля та матеріальними виробами сьогодення, а також провадити зіставні паралелі між словесною та побутовою культурою українців, знаходити спільні символи, архетипи, універсалії.

Докія Гуменна в своєму творчому світогляді змогла синтезувати зацікавлення національною ідеєю та загальною культурою українців із боку інтелектуальної еліти XIX ст. з впливом щойно відкритих явищ стародавньої культури. Основою такого синтезу ми вважаємо глибинне зацікавлення авторки «Прогулянок алеями мільйоноліть», «Минуле пливе в прийдешнє», «Благослови, Мати!» праміфологічним українським світоглядом, який виявлявся у структурах архетипальної колективної підсвідомості, закорінених в свідомості нації ще з часів Трипілля.

У цьому контексті слід вести мову про сполучення двох типів зацікавлення прадавньою минувиною, які одночасно виявились у світогляді та образних структурах творчості письменниці. Першим із таких типів слід вважати засвоєний ще із самої атмосфери дитинства, проведеного в Жашкові, інтерес до національного фольклору, світогляду, побуту.

У книзі спогадів «Дар Євдотеї» Докія Гуменна згадувала: «Усе ж весілля я пережила у тітки Тодоськи... коли виходила заміж друга дочка, Голяна... То було шалене переживання, містичне... Мені було тоді дуже ще мало років і етнографією я не займалась... . Якби ж то завернути!... Чимось моторошно могутнім віяло на мене. Я впивалась кожною деталлю, почувала себе у великому роді... тітка Мокрина... мала в руках дві мальовані миски, побила їх одну об другу, а черепки кинула до стелі...

Жертва богам! Справжня Трипільська Мати Роду!» [1, с. 47]. Причетність до «великого роду» є чинником органічного ототожнення себе не лише з великою нацією, але й, перш за все, з тією національною культурою, що має сталу характеристику, кількатисячолітню тривалість, що вирізняє цей народ з-поміж інших. Саме це відчуття засвідчено письменницею у такій парадоксальній, на перший погляд, ознаці: «Чимось моторошно могутнім віяло на мене». Цілком зрозуміло, що від весільного обряду як такого, навіть якщо він і є дотриманим згідно зі стародавніми традиціями та звичаями, таке сильне відчуття, що запам'яталося на все життя, походити не могло. Воно могло походити лише від весільного обряду як символу прадавньої трипільсько-української традиції, що саме тут, на Жашківщині й Київщині мала своє осердя, свій питомий центр, про який мала дівчина нічого не могла знати.

У феномені Докії Гуменної, що мав потужну прадавню культурну основу можна виділити, по-перше, фольклорно-праміфологічний чинник. Авторка спогадів не дарма згадує про старше покоління жінок свого роду, які традицією були змушені берегти, розвивати, але не вивчати тисячолітню спадщину національної культури. Берегти, не розшифровуючи її прадавніх архетипів і символів, носіями яких вони були. Берегти, часто не розуміючи глибинного значення тих архетипів і символів, які передавались з покоління в покоління. Невипадковою у цьому контексті є й така деталь: «Мені було тоді ще мало років і етнографією я не займалася». Ця деталь вже вказує на сформованій Докією Гуменною принципово інший погляд на свою роль і місце у цій прадавній міфологічній традиції. Це роль не реципієнта, не звичайного репрезентанта або навіть і творця традиції, а функція дослідника, вченого й митця, завданням якого є необхідність розкодувати прадавні архетипи. Міфологічна традиція тут є невіддільною частиною національно-фольклорної константи, до якої за культурною приналежністю входить Докія Гуменна.

Таким чином, завдання письменниці полягало в тому, щоб, зберігши одночасно приналежність і органічний взаємозв'язок з батьківською культурою, піднятися на істотно інший рівень її осмислення, виокремити новий тип науково-творчого пізнання її як триваючої багатопланової дійсності. Цей аспект інтелектуальної біографії Докії Гуменної є одним із наріжних щодо осмислення загальної природи її феномену, адже лише у синтезі праміфологічної світоглядної основи з науково-мистецькою зацікавленістю її походженням, сучасним станом та перспективами могло з'явитися творче відбиття української історії та культури.

На думку М. Мушинки, Докія Гуменна була «піонеркою в українській літературі і ще довго залишиться неперевершеним майстром цього жанру» [3, с. 34]. Все це говорить про унікальність творчого доробку Докії Гуменної не лише для української, але й для будь-якої іншої світової культури.

Другим аспектом інтелектуальної біографії письменниці, який також справив потужний вплив на формування її світогляду, став феномен

археологічного Трипілля. Ми вже мали змогу згадати про зв'язок традиції трипільської культури з фольклорно-етнографічною атмосферою, у якій формувалася письменниця. Однак, свідомий науковий інтерес до трипільської культури, який згодом трансформується в синтез із мистецьким його зображенням, що становить ще один аспект феномену Докії Гуменної, прийде до неї пізніше, вже після того, як будуть зроблені помітні перші кроки у навчанні й літературному житті. У біографічній діалогії «Дар Евдотеї» авторка так згадувала про початок та генезу свого інтересу до духовної спадщини трипільської культури: «Моя безпрограмна самоосвіта не переривалася. Весь вільний... час я проводила в бібліотеці Академії наук... Знов зринуло в мені гостре зацікавлення минулим Жашківщини... а ще ширше – України. Не тільки ж у Полінезії були початки людини, були вони й у нас. Почала я... виписувати книжки з археології... звідомлення про розкопи, описи археологічних пам'яток Каменець-Подільщини, Київщини... серед тих, підряд читаних книжок натрапила я й на розкопи трипільської культури. Довідалась, що на Україні квітло життя вже шість тисяч років де нас, тоді ж, як і в Єгипті. На Україні, в цих самих селах, на цій самій землі, що ми топчемо!» [1, с. 277].

Інтерес до наукового осмислення трипільської спадщини, відтак, став чинником інтелектуальної біографії Докії Гуменної спочатку як форма дослідницького зацікавлення минулим рідної землі, її правічною історією, про яку немає достовірних літературних, літописних відомостей, але яка збереглась у вигляді фольклорних міфологічних архетипів, неусвідомлених сучасною людиною, а ще – у найдостовірніших формах свідчень матеріальної культури, у формах унікальних для теперішнього часу археологічних знахідок.

Докія Гуменна ставила перед собою завдання творчо осмислити не явища, вже знані з переказів, які мали б фактологічну основу, а явища прадавньої й сучасної національної культури, що мають ледь зримі «точки дотикання», які при часовій віддаленості, просторово й семіотично єднаються в одне ціле. Крім цього, слід було подолати потужний стереотип, згідно з яким, початки світової цивілізації можуть знаходитись деінде, крім України. «Єгипет» і «Україна» не дарма ставляться авторкою у один смисловий ряд, адже відкриття стародавньої єгипетської цивілізації, що належало ХІХ ст., цілком логічно, на думку Д. Гуменної було продовжено вже на Україні. Саме Україна з «землі незваної» повинна була стати для європейської цивілізації ХХ ст. тим самим, чим для минулого століття стали відкриття Єгипту та Трої.

Генезу інтелектуальної біографії авторки «Благослови, Мати!» неможливо вповні зрозуміти й без того, що вона виявилася здатною піднести зібрані історико-міфологічні знання від минулого до символічного простору розуміння саме своєї Батьківщини. Значення відкриття трипільської культури у Докії Гуменної дорівнюється до відкриттів світового масштабу. У цьому чиннику виявляється не стільки навіть питоме зацікавлення письменниці

й дослідниці питаннями минулого й сьогодення української культури, але й дещо інше. А саме – органічна здатність авторки до унікального типу мислення, який включає у себе не лише чітко окреслені дефініції, але й робить можливим проведення логічно обумовлених, несподіваних для звичайної рецепції асоціацій та паралелей.

У концепції Докії Гуменної «українсько-трипільський чинник» зумовлюється не лише своєю стародавністю, а перш за все, унікальністю як явища й одночасною унікальністю всіх його складників. Унікальність українсько-трипільського феномену полягає в його безперервній трансценденції. Це не могло не зумовити всеохопного процесу відкриття скарбів цієї культури для світу. «Ті самі села, ця сама земля, що ми топчемо» для Докії Гуменної є зримим свідченням того факту, що високорозвинені в минулому нації не обов'язково мають зникати без сліду.

Науково-пізнавальний інтерес дослідниці до вище перерахованих питань не міг не екстраполюватись у іншу сферу її творчого феномену: сферу художньої творчості, у сферу мистецтва слова. Первісне бажання написати «повість із життя на Україні» часів Трипілля перейшло у сталий інтерес до відтворення трипільської культури як об'єкта художньої літератури сьогодення. Фольклорна підоснова художньої творчості органічно втілилась у особливому неординарному типі художнього відтворення дійсності, у якому об'єктом виступає не реальність сьогодення або недавнього минулого, а «конструктивна духовність української людини в давньоминулому» [2, с. 351], що заснована на позірній антитезі «фольклорна міфологія – науково-дослідницька археологічна діяльність». Таке єднання також слід вважати феноменальним визначальним чинником інтелектуальної біографії науковця і письменниці.

Прагматичний підхід до скарбів минулого й сьогодення еволюціонував від популяризування невідомого читачам явища в бік всеосяжного його осмислення й подання в якості насичених архетипними одиницями, мікрообразами та міфологемами авторських образних картин прадавнього минулого й сьогодення, які, органічно сполучаючись у творчому феномені Докії Гуменної, давали цілісну літературно-образну картину буття нації.

Масштаб цієї картини вже не міг ототожнюватися лише з інформаційно-белетристичним ознайомленням широкої громадськості зі здобутками археологічної та етнографічної науки. У цьому явищі зосереджується ще один прикметний чинник інтелектуальної біографії і пов'язаного з нею творчого феномену Докії Гуменної. Мова йде про руйнування усталених канонів письма і світогляду внаслідок іманентного переважання масштабу творчого феномену авторки над вимогами вузьких ідеологічних платформ, влади, епохи.

Вище окреслені нами концептуальні засади слід вважати характерними для всього семіотичного простору творчості письменниці, але найбільш адекватно вони виявились саме у творчості, присвяченій Трипіллю, яка, як

загальновідомо, становить значну частину творчого доробку письменниці, передусім з якісного погляду.

Таким чином, наше дослідження переконує, що у феномені Докії Гуменної домінують історичний, фольклорний, міфологічний чинники. У трактуванні історичної теми в художній літературі письменницею значуще місце займає міфологічно-архетипний тип мислення.

Література

1. Гуменна Д. Дар Евдотеї : [роман] / Гуменна Д. – Балтимор – Торонто : Смолоскип, 1990. – Т. 1. Київські кручі. – 306 с.
2. Костюк Г. На перехрестях життя та історії / Г. Костюк // У світі ідей і образів : Вибране : Критичні та історико-літературні роздуми : 1930–1980. – К. : Сучасність, 1983. – С. 311–352.
3. Мушинка М. Докія Гуменна та її діти / М. Мушинка // Слово і час. – 1993. – № 1. – С. 26–35.
4. Сорока П. Докія Гуменна. Літературний портрет / Сорока П. – Тернопіль : Арій, 2003. – 496 с.

References

1. Humenna D. Dar Evdotei : [roman] / Humenna D. – Baltymor – Toronto : Smoloskyp, 1990. – T. 1. Kyivski kruchi. – 306 s.
2. Kostiuk H. Na perekhrestyakh zhyttia ta istorii / H. Kostiuk // U sviti idei i obraziv : Vybrane : Krytychni ta istoryko-literaturni rozdumy : 1930–1980. – K. : Suchasnist, 1983. – S. 311–352.
3. Mushynka M. Dokiia Humenna ta yii dity / M. Mushynka // Slovo i chas. – 1993. – № 1. – S. 26–35.
4. Soroka P. Dokiia Humenna. Literaturnyi portret / Soroka P. – Ternopil : Arii, 2003. – 496 s.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій
Віват Ганною Іванівною*

Стаття надійшла до редакції 16 серпня 2016 року